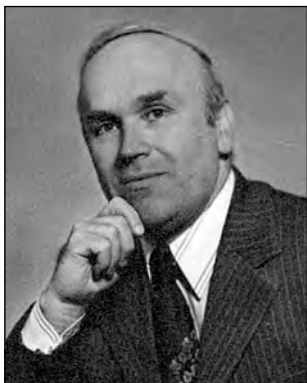

До питання естетичного виховання школярів у навчальному процесі

Дмитро СКІЛЬСЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, заслужений працівник освіти України

Естетичне виховання є невід'ємною складовою формування гармонійно розвиненої особистості, необхідною умовою духовного розвитку людини, її моральної стійкості, творчого ставлення до праці. Українській державі потрібні високоосвічені, творчі люди, які люблять свою справу, вміють відгукнутися на красу життя і творити її. Це зумовлює необхідність неухильного підвищення ефективності та якості навчально-виховної роботи в школі, її спрямування на «забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості» [1, с. 647].

Навчальний процес у школі має бути побудований у такий спосіб, щоб всі уроки виконували й навчальну функцію, сприяли розвитку пізнавальних сил, здібностей, інтересів учнів, і виховну, були емоційно насиченими, цікавими, захоплюючими, викликали в учнів почуття радості й задоволення.

Процес пізнання, як відомо, потребує тісного поєднання раціонального і чуттєвого. Емоційність властива будь-якому пізнанню дійсності, будь-якому пошуку істини. Тому необхідно систематично вносити естетичний елемент у навчально-виховний процес, оскільки освіта, позбавлена цього, буде ніби обездушеною, адже радість життя полягає у творчості, що є однією з цілей сучасного шкільного навчання.

Однак учителі часто приділяють головну увагу засвоєнню школярами лише певного обсягу наукових знань, формуванню понять, тобто зосереджуються на інтелектуальному аспекті змісту уроку, ігноруючи водночас значення емоційної реакції учнів, яка, зокрема, пов'язана з впливом самого подання навчального матеріалу на їхні естетичні почуття. Внаслідок цього не завжди досягається єдність раціонального й емоційного в навчальній діяльності.

Ми не будемо торкатися таких навчальних предметів, як література (в початкових класах – читання), образотворче мистецтво і музика, оскільки на заняттях з цих предметів здійснюється безпосередній вплив на почуття учнів того чи іншого виду мистецтва, що вивчається. Розглянемо проблему можливості естетичного виховання на уроках з предметів неестетичного циклу.

Естетичні почуття є головною умовою перетворення етичних знань у моральні переконання, а природничо-математичних – у науковий світогляд.

Це, звичайно, процес складний та довготривалий і найбільш інтенсивно він відбувається в підлітковому і юнацькому віці. Лише ті знання, думки, погляди людини є дійовими, які стали її переконаннями, чого не можна досягнути без глибокого емоційного, часто естетичного переживання.

Які ж основні шляхи і засоби естетичного виховання на уроках у загальноосвітній школі? Це, зокрема:

- виявлення і використання естетичних аспектів навчальних предметів неестетичного циклу;
- посилення естетичної спрямованості методики їх викладання;
- використання у навчальному процесі творів мистецтва як найважливішого засобу естетичного виховання;
- естетизація умов навчальної праці школярів;
- естетична завершеність результатів навчальної діяльності учнів.

Розглядаючи естетичні можливості змісту шкільної освіти, К.Ушинський писав: «У будь-якій науці більшою чи меншою мірою є естетичний елемент, передачу якого учням повинен мати на увазі наставник... Астрономія, ботаніка, історія, математика, якщо зміст їх цілком відповідає формі, художній найвищою мірою» [2, с. 610]. Кожному навчальному предмету притаманні своєрідна краса і поетичність. Учителю необхідно виявити, побачити і відчутти ці якості самому і передати їх учням, показавши у звичайному незвичайне.

Краса *математики*, зазначав А.Ейнштейн, полягає в лаконічності думки. Зовні сухі математичні числа, формули вирізняються внутрішньою красою свого змісту. Краса і витонченість притаманна тим математичним виразам, з яких вилучене все зайве, які мінімумом засобів виражають складний

комплекс ідей. Краса математики виявляється також у струнності, гармонійності, симетричності, пропорційності понять. Симетричність формули, рівність понять лівої і правої частин сприяє її естетичній виразності. Все, що симетричне, охоплюється зором у цілому і швидко запам'ятовується. Гранична точність і струнність математичного матеріалу дає змогу вчити учнів мислити лаконічно, доказово, красиво. Матеріалізація математичного розрахунку, його опредмечення породжують нову красу.

Естетичний елемент *фізики*, найбільш живої науки зі всіх наук, таїться у красі й витонченості природних явищ, вивчення яких і становить її зміст. Розглядаючи різноманітні явища (блискавку, веселку, заграву тощо) як фізичні процеси, не можна не враховувати їх естетичні аспекти. Оскільки краса виявляється у функціональній доцільності предмета, то в процесі ознайомлення учнів з практичним застосуванням фізики треба звертати увагу на зовнішній вигляд машин, приладів, механізмів, розкриваючи доцільність їх форми.

Естетичні можливості *хімії* як шкільного предмета пов'язані з розкриттям краси хімічних реакцій, формул, проведенням цікавих дослідів та вдалих експериментів. Д. Менделєєв звертав увагу на те, «щоб дослід був не лише повчальним і правильним, але навіть і красивим, привабливим» [3, с. 335]. Під час проведення хімічних дослідів та експериментів учні мають можливість одержувати поєднання різних кольорів і їхніх відтінків, добирати їх, милуватися їх мінливістю, дивуватися незвичайній формі кристалів.

Естетичний аспект математики, фізики, хімії виявляється і в оригінальному, дотепному розв'язуванні задач. Важливо, щоб учитель розв'язував будь-яку задачу так, щоб в учнів захоплювало подих від краси, витонченості, несподіваності способу її розв'язання, логічної побудови системи доказів. Різноманітні, красиві способи розв'язування задач формують в учнів творчу ініціативу.

Зміст *природознавства* як шкільного предмета відображає красу живого світу, таємниці життя. Краса живої природи – це гармонія форм, кольорів, звуків, ароматів. Естетичне замилювання об'єктами навколишньої природи спонукає до їх вивчення. У процесі викладання природознавства вчитель має можливість формувати в учнів почуття прекрасного, вчити їх бачити красу природи й бережливо ставитися до неї. Людина, котра бачить, розуміє і цінує красу, стає добрішою, чуйнішою.

Ефективності викладання навчальних предметів можуть сприяти вмиле використання на уроках висловлювань видатних мислителів про естетичне в науці, повідомлень про історію наукових відкриттів, цікавих відомостей з творчого життя видатних учених, демонстрування їхніх портретів, виконаних талановитими художниками. Наприклад, А. Ейнштейн писав: «У науковому мисленні завжди наявний елемент поезії. Справжня наука і справжня музика

потребують однорідного мисленнєвого процесу» [4, с. 132]. Також М. Склодовська-Кюрі зазначала: «Я належу до числа людей, які думають, що наука – це велика краса» [5, с. 306].

Естетичний елемент *фізичної культури* як навчального предмета виявляється в різних видах спорту, у гімнастичних вправах і їх комбінаціях, що сприяють гармонійному розвитку учнів, формуванню в них правильної постави, витривалості, краси рухів, зміцненню організму. Тілесна краса – це втілення фізичного здоров'я, сили, спритності, гармонійності й узгодженості рухів. Заняття фізичною культурою дають змогу учням побачити і практично відчувати тілесну красу людини, красу спортивної техніки, приносять задоволення й естетичну насолоду.

Аналізуючи естетичний вплив праці на людину, К. Д. Ушинський писав: «Хто не випробовував животною, освіжаючого впливу праці на почуття?.. Людина... зобов'язана праці хвилинами високих насолод» [6, с. 91]. Навчальна праця має значні виховні можливості. Вона здатна впливати не лише на думки, але й на почуття учнів, якщо своїм змістом і умовами здійснення приносить їм задоволення, насолоду. Будь-яка праця, якою займаються учні, має бути суспільно корисною, а сама корисність – максимально наочною. Якщо ж на уроках *трудового навчання* школярі безцільно перетворюють матеріал у тирсу і стружку, то така праця не викликає позитивних естетичних емоцій. Захопленість працею зростає, коли діти бачать її суспільний сенс, практичне значення виконуваної роботи. Саме створюючи корисні предмети, учні глибоко усвідомлюють сутність праці, їх охоплює радість, якщо безформний шматок деревини чи металу перетворюється у красиву і потрібну річ.

Окрім того, у процесі створення корисних предметів важливо привчати школярів дбати про їхню естетичну виразність, красу. Краса, нарівні з корисністю, міцністю, надійністю, є необхідним компонентом якості продукції, тому виховання в учнів прагнення зробити кожний свій виріб не лише корисним, але й естетично привабливим, є особливо важливим сьогодні, коли в умовах конкуренції ведеться постійна боротьба за підвищення якості продукції, що випускається.

Глибокому проникненню естетичного елемента в усі ланки уроку сприяють активні методи навчання. Видатні освітні діячі й педагоги минулого сходилися на тому, що всі навчальні предмети (математика, мови, історія, географія, фізика, хімія, ботаніка, зоологія тощо) потребують введення творчих активних методів викладання. З їх допомогою досягається органічне поєднання пізнавальних і виховних аспектів навчальних предметів.

Активні методи навчання (евристична бесіда, розв'язування навчальних проблем, проведення дослідів тощо) дають змогу вчителю спиратися на особистий чуттєвий досвід учнів. Яким невеликим не був би цей досвід, він є основою формування нових почуттів і понять. Навчальний матеріал глибоко

усвідомлюється і міцно засвоюється, якщо він чуттєво забарвлений. Спираючись на особистий досвід учнів, учитель розвиває прагнення школярів до знань, уроки для них стають цікавими, легкими, захоплюючими. Так поступово в дітей формується важлива якість – бажання вчитися.

У навчальному процесі не можна не враховувати пізнавальних, дослідницьких прагнень школярів. Такі прагнення необхідно всіляко заохочувати і підтримувати, навчаючи дітей способів знаходження істини. А.Дістервег зазначав: «Будь-який метод поганій, якщо привчає учня до простої сприйнятливості або пасивності, і хороший, якщо збуджує в ньому самодіяльність» [7, с. 39]. Завдання сучасного вчителя – організувати процес здобуття знань самими учнями, мотивувати їх до виконання ролі дослідників. Дуже важливо, щоб школярі хоча б на мить відчули себе першовідкривачами. Самостійно і красиво розв'язана задача, доведена теорема, вдало написаний твір тощо викликають в учнів не лише задоволення, але й естетичну насолоду. Беручи участь у пошуках розв'язання навчальних проблем і вирішення творчих завдань, школярі відчувають інтелектуальну радість. Коли така робота виконується успішно, тоді на уроках створюється емоційно піднесена атмосфера, в учнів з'являється впевненість у собі, підвищуються енергійність, бадьорість.

Естетичний аспект роботи вчителя на уроці охоплює його вміння подавати матеріал емоційно, образно, логічно, використовуючи чітку систему доказів. Важливим є не тільки те, про що говорить вчитель на уроці, але і як говорить. Досконала форма викладу може надати змісту навчального матеріалу естетичної привабливості. Компонентами її є насамперед грамотна, правильна, чітка, виразна мова, а також використання у процесі викладу цікавих епізодів, захоплюючих задач, математичних курйозів, зміни тональності викладання тощо. Не можна надто раціоналізувати виклад – учні погано сприймають суху інформацію, самі тільки цифри, готові стереотипні форми, штампи.

К.Д. Ушинський зазначав, що у слові приховано «багато глибокого філософського розуму, істинно поетичного почуття, витонченого, вражаючо правильного смаку» [8, с. 245]. Точне образне слово вчителя впливає не лише на думки, але й на почуття учнів. Сила образного, емоційно-поетичного і водночас строго наукового викладу вчителя дуже велика. Те, про що він розповідає, пробуджує в уяві учнів відповідні образи і запам'ятовується надовго, інколи на все життя. В.О. Сухомлинський порівнював вдало побудовану образну мову вчителя з досконалою витонченістю квітки, краса якої завжди викликає здивування і захоплення.

Створення і підтримка мажорного тону на уроці стимулює позитивні емоції учнів. Я.А. Коменський рекомендував використовувати інколи в навчальному процесі щось жартівливе або менш серйозне, але приємне (жартівливі порівняння, дотепні зауваження, прислів'я, приказки, загадки тощо). Це

особливо необхідно враховувати під час інформаційно-розповідного викладу матеріалу. Дуже добре, якщо такі засоби безпосередньо пов'язані зі змістом уроку, впливають з нього.

Слово вчителя схвилює учнів, збуджує їхні почуття, якщо він, викладаючи навчальний матеріал, спирається на твори мистецтва, наочні посібники, технічні засоби. Твори мистецтва можна з успіхом використовувати на всіх уроках, особливо в процесі викладання природознавства. Мистецтво, відображаючи життя в художніх образах, є ніби другою природою. Оскільки естетичне в мистецтві – це відображення естетичного в дійсності, то воно є потужним знаряддям пізнання, осмислення і засвоєння прекрасного в самій дійсності. Використання на уроках біології творів живопису (особливо ефективний показ кольорових фотографій, картин, діапозитивів, відеосюжетів, які завжди викликають в учнів емоційно-естетичну реакцію), поезії, уривків з художньої прози допомагає відтворювати в уяві школярів бачену ними красу природи, заново переживати радісні почуття, які вони відчували раніше. Однак мистецтво має служити не звичайною ілюстрацією, прикрасою навчального матеріалу на уроці, а допомагати поглибити його впливом ідейно-художнього змісту використовуваного твору.

У системі уроків фізичного виховання суттєвого значення набуває широке застосування музики, співу, танцю, засобів художньо-оформлювального мистецтва. Це сприяє виробленню в учнів відчуття ритму, емоційної виразності рухів і, впливаючи на чуттєву сферу, формує їхній естетичний смак.

З метою естетичного виховання школярів на уроках трудового навчання особливо корисним є використання засобів декоративно-прикладного мистецтва. В умовах сучасного суспільного виробництва необхідний нерозривний зв'язок промисловості й мистецтва. Технічна естетика все ширше охоплює сучасне виробництво, що потребує високого естетичного розвитку фахівця. Школа покликана сприяти підготовці такого працівника, який міг би швидко й легко включитись у виробництво, створювати якісну і красиву продукцію; вона має виховати людину-творця, художника в певній сфері діяльності. Цьому може сприяти вивчення на уроках трудового навчання, поряд з механічним, художнього оброблення різноманітних матеріалів. Майже в кожному регіоні України є або були в минулому свої народні художні традиції (оброблення деревини, металу, каменю, кістки, шкіри, тканини тощо). Важливо, щоб школи відроджували забуті й підтримували наявні художні промисли, зробили їх надбанням учнів.

Освоєння мистецтва, зокрема декоративно-прикладного, сприяє розвитку в школярів таких компонентів творчих здібностей, як відчуття кольору, ритму, симетрії, пропорційності, просторові уявлення, розуміння краси художньо-технічних рішень, естетики трудових процесів тощо. І який би

фах не обрав учень, він виконуватиме роботу майстерно, якісно, красиво.

До чинників, що роблять заняття радісними, цікавими, захоплюючими, належить естетична культура умов навчальної діяльності. Естетизація умов праці позитивно впливає на психофізіологічний стан учня, збуджує інтерес до навчання. А.С. Макаренко переконливо стверджував, що «бити на красу означає бити напевно. Краса – наймогутніший магніт» [9]. Для активної розумової діяльності учнів потрібний світлий, зі смаком оформлений кабінет, клас. Шкільні майстерні, навчально-виробничі комбінати і цехи необхідно оформляти і устатковувати згідно з вимогами технічної естетики. Оптимальний світловий і кольоровий режими, красиве обладнання, картини, декоративні рослини, живі квіти роблять їх справжніми палацами праці. Затишна робоча атмосфера підносить творчу активність учнів, підвищує якість праці, знижує втомлюваність.

Важливо дотримуватися й естетичних вимог до результатів діяльності учнів. Вони повинні вміти красиво оформлювати усні відповіді, твори, креслення, малюнки тощо. Особливо це стосується уроків трудового навчання. Виготовляючи вироби, учні мають використовувати різноманітні засоби, зокрема орнаментальне оздоблення, що відповідає формі, матеріалу і призначенню виробу. Художнє начало сприяє технічному й утилітарному вдосконаленню всіх речей.

Отже, за умови правильної організації навчального процесу естетично-виховні аспекти виявляються на уроках з усіх навчальних предметів. Вони дають змогу формувати естетичні знання учнів, розвивати їхні естетичні почуття, смаки, ідеали, творчі здібності, тобто допомагають закладати фундамент загального естетичного розвитку. Водночас вони значно підвищують ефективність навчально-виховної роботи школи.

Література

1. *Державна* національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Упоряд. О.О. Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 647.
2. *Ушинський К.Д.* Собр. соч. в 10 т. – Т. 10. – М. ; Л. : Изд-во АПН, 1950. – С. 610.
3. *Менделеев Д.И.* О преподавании химии / Д.И. Менделеев // Собр. соч. : в 25 т. – Т. 23. – М. ; Л. : АН СРСР. – 1952. – С. 335.
4. *Эйнштейн А.* Физика и реальность / А.Эйнштейн. – М. : Наука, 1965. – С. 132.
5. *Кюри Е.* Мария Кюри / Е.Кюри. – М. : Атомиздат, 1967. – С. 306.
6. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. шк., 1949. – С. 91.
7. *Дистервег А.* Руководство к образованию немецких учителей / А.Дистервег // Избр. пед. соч. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 39.

8. *Ушинський К.Д.* Рідне слово / К.Д. Ушинський // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Упоряд. О.О. Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 245.
9. *Архів А.С. Макаренка.* Інвент.опис №84.

Дмитро СКИЛЬСЬКИЙ До питання естетичного виховання школярів у навчальному процесі

У статті розглянуто питання естетичного виховання школярів на уроках з предметів неестетичного циклу. Проаналізовано основні шляхи і засоби естетичного виховання учнів у навчальному процесі, зокрема: виявлення і використання естетичних аспектів навчальних предметів; вдосконалення методики їх викладання; використання на уроках творів мистецтва; естетизація умов навчальної праці; естетична завершеність результатів діяльності учнів.

Ключові слова: естетичне виховання, навчальний процес, методи навчання, естетичне переживання.

Дмитрий СКИЛЬСКИЙ К вопросу эстетического воспитания школьников в учебном процессе

В статье рассмотрен вопрос эстетического воспитания школьников на уроках по предметам неэстетического цикла. Проанализированы основные пути и средства эстетического воспитания учащихся в учебном процессе, в частности: выявление и использование эстетических аспектов учебных предметов; совершенствование методики их преподавания; использование на уроках произведений искусства; эстетизация условий учебного труда; эстетическая завершенность результатов деятельности учащихся.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, учебный процесс, методы учёбы, эстетическое переживание.

Dmytro SKILSKYI To the question of aesthetic education of schoolchildren in the educational process

In the article the question of aesthetic education of schoolchildren at the lessons of the subjects of unaesthetic cycle is considered. Basic ways and facilities of aesthetic education of pupils in the educational process are analysed, in particular: revealing and use of aesthetic aspects of educational subjects; perfection of method of their teaching; use on the lessons of works of art; aestheticization of terms of educational labour; aesthetic completeness of results of activity of pupils.

Keywords: aesthetic education, educational process, teaching methods, aesthetic experiencing.